

כיבוש ארץ ישראל ויישובה

שיטת הרמב"ם כפי שנתבארה על ידי מרן בעל "אבני נזר" זצ"ל*

- א. לדעת הרמב"ן יש למנות מצוות עשה שעיקרה כיבוש ארץ ישראל
ב. ביאור ה"אבני נזר" מדוע הרמב"ם לא מנה מצוה לשבת בארץ ישראל
ג. הקשר בין בנין המזבח לישיבת ארץ ישראל
ד. לדעת הרמב"ם הארון הוא עיקר המקדש
ה. ההקבלה לדעת ה"אבני נזר" בין עשיית הארון לבין ישיבת ארץ ישראל

א. לדעת הרמב"ן יש למנות מצוות עשה שעיקרה כיבוש ארץ ישראל

הרמב"ן בסוף השגותיו לספר המצוות מונה את המצוות ש'שכחן' הרמב"ם. המצוה הרביעית ממצוות העשה האלו היא כיבוש ארץ ישראל, שמכללה גם מצות ישיבת הארץ, שעיקרה לדעת הרמב"ן הוא הכיבוש והירושה: "שנצטוונו **לרשת** הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה... וזו היא שהחכמים קורין אותה **מלחמת מצוה**... נצטוונו אנחנו לבוא בארץ **ולכבוש המדינות** ולהושיב בה שבטינו. וכן אחרי הכריתנו את העממים הנזכרים אם רצו אחר כן שבטינו לעזוב את הארץ ולכבוש להם את ארץ שנער או את ארץ אשור וזולתם מן המקומות אינם רשאים, שנצטוונו **בכיבושה** ובשיבתה. וממאמרם מלחמת יהושע לכבש תבין כי המצוה הזו היא **בכיבוש**... ואומר אני כי המצוה שהחכמים מפליגין בה והיא **דירת ארץ ישראל**, עד שאמרו שכל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ יהא בעיניו כעובד עבודה זרה שנאמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים, וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה - **הכל הוא ממצוות עשה הזה שנצטוונו לרשת הארץ ולשבת בה**". מפורש בדברי הרמב"ן שעיקר המצוה הוא הכיבוש, והישיבה בארץ היא מפרטי המצוה.

וכך נתבאר בשו"ת "ישועות מלכו"¹: "אמנם גם לפי דעת הרמב"ן שחשב זאת למ"ע, מ"מ בעיקר המצוה אינו אלא הירושה והישיבה כאדם העושה בתוך שלו **לכבוש א"י שתהיה תחת ירושתו**, לא על ביאה ריקנית של עתה".

* המאמר מוקדש לעילוי נשמת רבינו רבי אברהם בורנשטיין מסוכטשוב זצ"ל בעל האבני נזר ע"י הכותב, בן נכדתו, לרגל מלאת מאה שנה לפטירתו בי"א אדר"א תר"ע. זי"ע.
1 לרבי ישראל יהושע טרונק מקוטנא, חלק יו"ד סימן סו.

ב. ביאור ה"אבני נזר" מדוע הרמב"ם לא מנה מצוה לשבת בארץ ישראל

בעל "מגילת אסתר"² ניסה ליישב את השגות הרמב"ן על הרמב"ם. לגבי מצות כיבוש הארץ ביאר בעל מגילת אסתר שהטעם שהרמב"ם לא מנה מצוה זו במנין מצוות העשה הוא "לפי שמצות ירושת הארץ וישיבתה לא נהגה רק בימי משה ויהושע ודוד וכל זמן שלא גלו מארצם, אבל אחר שגלו מעל אדמתם אין מצוה זו נוהגת לדורות עד עת בא המשיח... ומה שאמר עוד שהחכמים הפליגו בשבח דירת הארץ - זהו דוקא בזמן שבית המקדש קיים, אבל עכשיו אין מצוה לדור בה". ובשו"ת "אבני נזר"³ כתב שנעלמה מבעל "מגילת אסתר" ההלכה שכתב הרמב"ם⁴ "עבד שאמר לעלות לארץ ישראל כופין את רבו לעלות עמו או ימכור אותו למי שיעלוהו לשם, רצה האדון לצאת לחוצה לארץ אינו יכול להוציא את עבדו עד שירצה, ודין זה בכל זמן אפילו בזמן הזה שהארץ ביד גוים"; והרי אין ספק שכפיית האדון לעלות לארץ ישראל עם עבדו היא כדי שהעבד יוכל לקיים את מצות ישיבת ארץ ישראל! הרי שמצוה זו נוהגת גם בזמן הזה, שלא כדברי "מגילת אסתר". לכן כתב ב"אבני נזר"⁵ ביאור אחר למה הרמב"ם לא מנה את מצות ישיבת ארץ ישראל בין מצוות העשה. לדבריו הרמב"ם לשיטתו במצות בניין המקדש⁶ שלא מנה עשיית ארון וכפורת למצוה בפני עצמה אלא כללן במצות בנין ההיכל; כך כאן כלל את מצות ישיבת הארץ, שעיקרה הוא כיבושה, במצוות הריגת שבעת העממין, וכדלהלן.

ה"אבני נזר" הביא כתרוץ נכון לדעת הרמב"ם שלא מנה את עשיית הארון כמצוה נפרדת, את דברי "מעייני החכמה"⁷: "ולי נראה להליץ בעד הרמב"ם, שתכלית עשיית המקדש הוא שיהיה ארון הברית קבוע במקומו להשרות שכינתו בתוכו, כצוואת דוד לשלמה בנו (דהי"א כב, יט) עָתָה תָּנֻה לְבַבְכֶּם וכו' וְקוּמוּ וּבְנוּ אֶת מִקְדָּשׁ ה' הָאֱלֹקִים לְהַבְיִיא אֶת אֲרוֹן בְּרִית ה' וְכָלִי קֹדֶשׁ הָאֱלֹקִים לְבֵית הַנִּבְנֶה לְשֵׁם ה', וְעוֹד (שם כח) לְבָנוֹת בֵּית מִנוּחָה לְאֲרוֹן בְּרִית ה' וְלִהְיוֹת רִגְלֵי אֱלֹהֵינוּ, וכן בעיקר הציווי ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם תכלית העשייה להשכין כבודו בתוכו, וכבר אמרו (סוכה ה, א) מעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה טפחים ולסיבת זה ארון ט' טפחים וכפורת טפח, וכתבי ונועדתי לך ודברתי אתך מעל הכפורת. ולכן אין למנות בנין ועשיית ארון לשתי מצוות". והסיק ה"אבני נזר", שכשם שהרמב"ם מנה את מצות בניין המקדש שהיא לצורך הארון ולא מנה את מצות עשיית הארון בפני עצמה, כך מנה הרמב"ם את מצות איבוד שבעה עממין⁸ שהיא צורך ישיבת הארץ

2 לרבי יצחק די ליאון, על שכחת העשין לדעת הרמב"ן מצוה ד.

3 חלק יו"ד סימן תנד ס"ק ד.

4 הלכות עבדים פרק ח הלכה ט.

5 שם ס"ק ה ואילך.

6 עשין כ.

7 לרבי נח חיים צבי אב"ד אה"ו, על תרי"ג מצוות, הערה 74.

בין מצוות העשה, ולא מנה את מצות ישיבת הארץ בפני עצמה. והראיה לכך שהחרמת שבעה עממין היא רק לצורך ישיבת ארץ ישראל היא מדברי חז"ל: "שלוש פרסטיגיות שילח יהושע לארץ ישראל עד שלא יכנסו לארץ, מי שהוא רוצה להיפנות יפנה, להשלים ישלים, לעשות מלחמה יעשה. גרגשי פינה והאמין לו להקב"ה והלך לו לאפריקי"⁸. ולפי זה ברור שדווקא הרמב"ן שמונה גם את התכלית למצוה בפני עצמה, שהרי מנה את עשיית הארון למצוה בפני עצמה, חשב גם את מצות ישיבת הארץ בפני עצמה.

ג. הקשר בין בנין המזבח לישיבת ארץ ישראל

ולכאורה הדברים תמוהים מאוד. מה יש להסתפק מדוע לא מנה הרמב"ם את הארון כמצוה נפרדת, הרי הרמב"ם כתב בפירושו⁹: "השורש השנים עשר, שאין ראוי למנות חלקי מלאכה מן המלאכות שבא הציווי בעשייתה כל חלק וחלק בפני עצמו. ידוע שאנחנו פעמים נצטוונו על מעשה אחד מן המעשים, ואחר כך יתחיל הכתוב לבאר איכות המעשה ההוא, ויבאר השם שזכר ויאמר על מה הוא כולל. אם כן אין ראוי שיימנה כל ציווי שבא באותו הבאור מצוה בפני עצמה, כמו אומרו ועשו לי מקדש, שזה מצות עשה אחת מכלל המצוות והוא שיהיה לנו בית מוכן יבואו אליו ויחוגו, ובו תהיה ההקדשה ובו יהיה הקבוץ במועדים, ואחר כך בא לתאר חלקיו ואידעו, ואין ראוי שיימנה כל מה שאמר בו 'ועשית' 'ועשית' מצוה בפני עצמה". וכתב עוד¹⁰: "וכבר ביארנו (ריש שורש יב) שזה הכלל הוא כולל חלקים, ושהמנורה והשלחן והמזבח וזולתם - כולם הם מחלקי המקדש, והכל ייקרא מקדש, וכבר ייחד הציווי בכל חלק וחלק". דהיינו שמה שנאמר מיד לאחר "וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנֹתִי בְּתוֹכָם"¹¹ (הפסוק שהוא מקור המצווה לבניית המקדש) "וַעֲשׂוּ אֹרֹן עֲצֵי שִׁטִּים"¹² הוא חלק חשוב ועיקרי בעשיית המקדש, ואין מקום כלל למנותו כמצוה. לכן אין כאן כל השמטה או שכחה, כביכול, של הרמב"ם, של מצוה שהייתה צריכה להימנות בין מצוות העשה!

ודווקא הרמב"ן שחלק על הרמב"ם ביחס שבין כלי המקדש למקדש¹³, הוא שטען, לשיטתו, שצריך למנות את עשיית הארון למצוה. לדעתו אמנם אין למנות את מצוות לבישת בגדי הכהונה למצוה, והוא מסכים עם הכלל שקבע הרמב"ם שאין למנות את חלקי המצוה למצוה בפני עצמה, אבל לדעתו אין עשיית כלי המקדש חלק מבניין המקדש, כיוון שאינם מחלקי הבית אלא הם חלק מן העבודה שנצטווה

8 ירושלמי שביעית פ"ו ה"א.

9 ספר המצוות שורש יב.

10 עשין כ.

11 שמות כה, ח.

12 שם כה, י.

13 השגת הרמב"ן לספר המצוות עשה לג.

להיעשות בהם, שהרי אי אפשר לעשות את העבודה ללא הכלי שבה היא צריכה להיעשות. ודווקא לשיטה זו עשיית הארון היא מצוה בפני עצמה כיוון שאין כל עבודה נעשית בארון, ומה שהוא מכלי המקדש – כלי המקדש אינם חלק מן הבית. זוהי שיטת הרמב"ן, אבל לכאורה לא היה מקום לרבותינו להתלבט כלל בשיטת הרמב"ם מדוע לא מנה לשיטתו את עשיית הארון למצוה! ואם נאמר שזה בדיוק מה שהתכווין לבאר בספר "מעין החכמה" והסכים אותו ה"אבני נזר", תמוה מדוע לא כתב בפשיטות שאלו הם דברי הרמב"ם עצמו ושהוא נהג בזה לשיטתו! וביותר קשה על ה"אבני נזר": אם אמנם הרמב"ם לא מנה את עשיית הארון למצוה משום שהיא כלולה בבנין המקדש, איך שייד לומר שמצות ישיבת הארץ **כלולה** במצוות החרמת שבעה עממין? אדרבא, אם נרצה לקשור בין המצוות שייד לומר להיפך, שהחרמת שבעה עממין היא **פרט** חשוב בתוך הכלל של מצות ישיבת ארץ ישראל; אך דווקא מצות ישיבת הארץ לא מנויה, ומצות שבעה עממין מנויה!

ד. לדעת הרמב"ם הארון הוא עיקר המקדש

ולכן נראה לומר שהיה קשה לרבותינו אלו שהרמב"ם לא הזכיר את הארון בין הכלים הכלולים בבנין המקדש, והזכיר רק את השולחן, המנורה ומזבח הקטורת, ובהמשך הדברים עסק בייחודו של מזבח העולה; והרי באמת אין הארון לצורך המקדש כמו כלים אלו, אלא אדרבא – המקדש כולו הוא לצורך הארון, והיה צריך למנות את עשיית הארון למצוה ואולי אף לכלול בה גם את בניין המקדש שהוא מקום לארון, אך לא להיפך! שכן ביאר הרמב"ם בספר המורה: "ידוע שהללו (ועובדי העבודה זרה) היו בונים מקדשים לכוכבים ומציבים באותו מקדש את הצורה שהוסכם לעובדה, כלומר, צורה המיוחסת לכוכב כלשהו או לחלק מגלגל. לכן נצטוונו אנו לבנות לו יתעלה מקדש, ולהפקיד בו את הארון אשר בו שני הלוחות הכוללים אנכי ולא יהיה לך"¹⁴. הרי שעיקר בניין המקדש הוא להיות מקום לארון, ואי אפשר לומר שהארון הוא חלק מחלקי המקדש כמו הכלים. ולפי דברי הרמב"ם בספר המורה הכלים הם צורך הבית "כדי לרומם ולכבד את הבית", בעוד שהבית הוא מקום עבור הארון! לכן התלבטו רבותינו בתירוץ אחר.

ובביאור דברי "מעין החכמה" וה"אבני נזר" נראה, שאילו כל מטרת בנין המקדש היא להיות מקום לארון לא היתה מצוה זו נוהגת בזמן בית שני שלא היה בו ארון. מכאן שלא גוף הארון הוא העיקר, אלא השכינה היא העיקר, ובית המקדש הוא בראש ובראשונה מקום להשראת השכינה. וכך כתב הרמב"ם: "ולמה אני אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, ובקדושת שאר א"י לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן לא קדשה לעתיד לבוא, לפי שקדושת המקדש

14 מו"נ ח"ג פרק מה (תרגום מיכאל שוורץ).

וירושלים **מפני השכינה**, ושכינה אינה בטלה¹⁵. ומה שכתב "שצונו לבנות בית עבודה¹⁶, יתבאר על פי מה שכתב "מצות עשה לעשות **בית לה'** מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות¹⁷. והעניין הוא שהתמדת השראת השכינה בעם ישראל בבית המקדש באה לידי ביטוי בעבודת ה' יתברך על ידי עם ישראל וכינוס עם ישראל אליו "ואליו יהיה ההליכה והעליה לרגל והקבוץ בכל שנה¹⁸" 20 "וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה²¹. אם כן המקדש מראה ומעיד שהשכינה שורה בישראל עם קרובו, ולצורך זה הוא נבנה, כמו שנאמר¹⁸ "וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם", וכמאמר רבי ישמעאל¹⁹ "זה סימן לכל באי עולם שאין סליחה אלא לישראל בלבד, שנאמר 'משכן העדות' עדות היא לכל באי עולם שהקב"ה נתרצה לישראל", ורבי שמואל בר נחמני בשם רבי יונתן²⁰ "מחוץ לפרכת העדות" - עדות היא לכל באי עולם שהשכינה שורה בישראל". אלא שבארון הברית ניכרת השראת השכינה ביותר, הן מצד לוחות העדות שבתוכו והן מצד הכרובים שעליו, כמו שביאר הרמב"ם בספר המורה²¹ "וידוע שהיסוד של אמונה בנבואה קודם לאמונת התורה, לולא היה נביא לא היתה תורה, אל הנביא אין ההתגלות באה אלא באמצעות המלאך... לכן, לחיזוק האמונה בעיקר זה ציווה יתעלה שיעשו על הארון צורת שני מלאכים, כדי שמציאות המלאכים תהיה איתנה באמונת ההמון, שזאת דעה נכונה..." לכן בין הכרובים הוא מקור גילוי השראת השכינה הברור ביותר - נבואת משה רבנו ע"ה שהיא התורה עצמה. ותכלית עשיית הארון הן כתובה בפירוש מיד אחרי מצוות עשייתו - "וְנִזְעַדְתִּי לָךְ שֵׁם וְדַבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַפֶּתַח מִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרֻבִים²². כך שהשראת השכינה שבארון היא בבחינת הנבואה והתורה, ולא רק בבחינת העבודה שבבית המקדש בכללו. ומשום שהשראת השכינה בעם ישראל, שהיא עיקרו של המקדש, ניכרת ביותר ומתמקדת בארון בבחינת הנבואה והתורה, לכן נחשב בית המקדש להיות בית מנוחה לארון ברית ה', כדברי דוד המלך ע"ה. והיינו שבית המקדש הנבנה לצורך עבודת ה' שבקרבות הוא הסביבה הנכונה, בחינת מנוחה, לארון ברית ה' שבו מתגלית הנבואה. אבל אין עבודת ה' שבקרבות תלויה בארון הברית בעצם, וגם כאשר נגזר ארון הברית ואינו במקדש עדיין מצוים אנו לבנות מקדש שיהיה בית עבודה לה', ומיוחד להשראת השכינה הקיימת בבית. ומאחר שבניית המקדש ועשיית הארון נועדו שניהם להשראת השכינה בעם ישראל, כל אחד מהם לפי מדרגתו שנתבארה, הנה המקדש הוא היסוד וההתחלה להשראת השכינה המיוחדת שבארון. ועד שהוקם המשכן לא

15 הלכות בית הבחירה פרק ו הלכה טז.

16 ספר המצוות עשין כ.

17 הלכות בית הבחירה פרק א הלכה א.

18 שמות כה, ח.

19 הובא בילקוט שמעוני פרשת פקודי רמז תיד.

20 הובא בילקוט שמעוני פרשת תצוה רמז שעח.

21 ח"ג פרק מה.

22 שמות כה, כב.

נתגלתה השראת השכינה שבארון ולא נדבר ה' עם משה מבין הכרובים, שכן נאמר לאחר חנוכת המשכן "וַיָּבֹא מֹשֶׁה אֶל אֱהֱלֹ מוֹעֵד לְדַבֵּר אִתּוֹ וַיִּשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מִדִּבְרֵי אֱלֹהֵי מַעַל הַכְּפֹרֶת אֲשֶׁר עַל אֲרֹן הָעֵדֻת מִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרֻבִּים וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים²³, ודרשו חז"ל: "עד שלא עמד אהל מועד דבר עמו בסנה שנאמר ויקרא אליו ה' אלהים מתוך הסנה, ואח"כ ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר, ודיבר עמו במדין שנאמר ויאמר ה' אל משה במדין, ודיבר עמו בסיני שנא' וידבר ה' אל משה במדבר סיני לאמר, וכיון שעמד אהל מועד אמר יפה הוא הצניעות שנא' והצנע לכת עם אלהיך, הרי הוא מדבר עמו באהל מועד²⁴.

וכיוון שהשראת השכינה שבמקדש היא היסוד להשראת השכינה שבארון, נכללת עשיית הארון במצוות בניית המקדש אף שאין הארון חלק מחלקי המקדש. הכללה זו אינה כהכללת חלקי המצוה בציווי הכולל, כהכללת עשיית כלי המקדש בציווי עשיית המקדש, אלא היא הכללה אחרת: כשיש ציווי היוצר תשתית להישג גבוה יותר, וההישג לא ייתכן בלי יצירת אותה תשתית, מנויה במנין המצוות המצוה היוצרת את היסוד, וההישג אינו מנוי כמצוה בפני עצמה כיוון שמחד התשתית עשויה עבורו, ומאידך ההישג לא יתכן בלי מצות היסוד. כך השראת השכינה בארון היא רק באהל מועד, כאמור, ויצירת אהל מועד היא הנחת התשתית להשראת השכינה באוהל, ששיאה הוא בארון ובין הכרובים. לכן אין עשיית הארון מנויה כמצוה בפני עצמה.

זו נראית דעת "מעייני החכמה", וה"אבני נזר" שהסכים אתו, וכך יישבו את דעת הרמב"ם שלא מנה את עשיית הארון כמצוה בפני עצמה – מפני שתכליתה היא השראת השכינה בדרך הנבואה והתורה, שיסודה הוא בבניין המקדש עצמו.

ה. ההקבלה לדעת ה"אבני נזר" בין עשיית הארון לבין ישיבת ארץ ישראל

כך העניין ממש ביחס שבין מצות החרם תחרימים למצוות ישיבת ארץ ישראל. הרמב"ם מבאר את מצוות החרם תחרימים: "שציונו להרוג שבעה עממין ולאבדם, שהם היו שורש עבודה זרה ויסודה הראשון. והוא אמרו יתעלה (דברים כ, יז) החרם תחרימים. ובאר לנו בהרבה כתובים (שם יח, שמות כג, לג ודברים ז, ד) שסיבת זה כדי שלא נלמד מכפירתם²⁵. איבוד שבעה עממין, שורש העבודה הזרה, הוא בבחינת ה"סור מרע" המכוון ל"עשה טוב" של ייחוד השי"ת בעולם. הרמב"ם פותח את הלכות עבודה זרה בביאור נרחב של "הטעות הגדולה והנבערה²⁶ של בני האדם שהביאה לעולם את העבודה זרה, ואת הופעתו של אברהם אבינו בעולם שעיקרה

23 במדבר ז, פט.

24 במדבר רבה א, ג.

25 ספר המצוות עשין קפז.

26 הלכות עבודה זרה פרק א הלכה א.

היתה מלחמה בעבודה זרה, לייחוד שמו של השי"ת. ובסוף הדברים הוא כותב: "ומאהבת ה' אותנו, ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו, עשה משה רבינו רבן של כל הנביאים, ושלחו. כיון שנתנבא משה רבינו ובחר ה' בישראל לנחלה **הכתירן במצוות והודיעם דרך עבודתו, ומה יהיה משפט עבודה זרה וכל הטועים אחריה**"²⁷. הרי ש"משפט עבודה זרה" קשור בקשר מהותי לכל המצוות ולעצם עבודת השי"ת, ובמיוחד – כמובן – ל"יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון, והוא ממציא כל נמצא, וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת המצאו"²⁸.

גם ישיבת ארץ ישראל קשורה בעניין זה ממש, והיא מיצוי השלם, לא רק בבחינת ה"סור מרע" שלו, שכן אמר רבי עקיבא "אל תצא חוצה לארץ שמא תעבוד עבודה זרה. שכן דוד הוא אומר 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים'²⁹, וכי תעלה על דעתך שדוד המלך עובד עבודה זרה היה. אלא כך אמר דוד, כל המניח ארץ ישראל ויוצא חוץ לארץ מעלה עליו הכתוב כאלו עובד עבודה זרה"³⁰. מאחר שעבודה זרה היא שאול התחתית שאליה מביאות הטעויות בתפיסת העולם והאלוקות, כפי שביאר הרמב"ם³¹, הרי שעצם ישיבת ארץ ישראל בהיותה ההרחקה השלמה מעבודה זרה היא המביאה לתפיסה אמיתית ומוטמעת היטב של האלוקות. ה"אבני נזר" ביאר שהיבט זה של ישיבת ארץ ישראל הוא עיקרי ומהותי במצווה: "דהנה ישיבת ישראל בא"י הוא כי ישראל הם חלק ד' ולא נמסרו ביד שום שר. הגם דכתיב 'מיכאל שרכם'³², היינו שהוא מליץ על ישראל, כמו שפי' הרמב"ם³³, לא שיהי' הוא מושל עליהם. וכן א"י לא נמסר לשליח, כדכתיב 'עיני ד' אלקיך בה'³⁴, ובתענית (י, א) 'א"י משקה אותה הקב"ה בעצמו'. **וציוה הקב"ה שישבו ישראל בא"י, שאם יהי' בחוץ לארץ על כרחם יהיה פרנסתם באמצעות שר הארץ**. ועל כן אמרו חכז"ל הדר בחוץ לארץ כאלו עובד עבודה זרה, וזה ידוע"³⁵. מטעם זה פסק שאדם הדר בארץ ישראל, אבל פרנסתו באה מחוץ לארץ "עדיין השפעת מזונותיו ע"י השר שמחוץ לארץ"³⁶, ואינו מקיים בשלמות מצוה זו.

27	שם סוף הלכה ג.
28	רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק א הלכה א.
29	שמואל א כו, יט.
30	אבות דרבי נתן נוסח א פרק כו, ועי' במקבילה בכתובות קי, ב שלא נזכר שם החשש "שמא תעבוד עבודה זרה" אלא רק "כאילו עובד עבודה זרה".
31	מורה נבוכים חלק ג פרק לז, והלכות עבודה זרה פרק א.
32	דניאל י, כא.
33	פירוש על התורה, ויקרא יח, כה: "ואל תשיב עלי מפסוק 'מיכאל שרכם', כי הוא שר משרת לבקש רחמים על ישראל, לא שר מלכות וממשלה".
34	דברים יא, יב.
35	יורה דעה סי' תנד ס"ק יד.
36	שם ס"ק יח.

הרי שמצוות איבוד שבעה עממים ושיבת ארץ ישראל שתיהן מכוונות לעקירת כל שמץ של עבודה זרה מלבותיהם של ישראל, ולהביאם למצב שפרנסתם היא בהשגחה פרטית גלויה מאתו יתברך, אפילו לא באמצעות שרים – שהפרנסה הבאה מהם היתה תחילת טעות עבודה זרה בעולם. מצות איבוד שבעה עממים היא היסוד למשיכת הידיים³⁷ מעבודה זרה, ושיבת ארץ ישראל היא הדחייה המוחלטת של כל השפעה אחרת בלתי מה' לבדו. כך שמצוות איבוד שבעה עממים היא היסוד המהותי למצוות ישיבת ארץ ישראל, היוצרת את הסביבה והאפשרות לקיום מצוה זו. לכן כפי שמנה הרמב"ם רק את מצוות עשיית המקדש שהיא היסוד להשראת השכינה ששיאה הוא בארון ובכפורת, כך מנה הרמב"ם את מצוות איבוד שבעה עממים ששיאה הוא בישיבת ארץ ישראל.

ואף ששיבת ארץ ישראל עצמה קדמה מבחינת סדר הזמנים לגמר איבוד שבעה עממים שהיה רק בזמן דוד המלך ע"ה³⁸, אין העניין של יסוד ומטרה עניין של סדר זמנים – אלא עניין של מהות. גם אילו מצוות עשיית הארון היתה מקוימת קודם המשכן, כפי מחשבת משה רבנו ע"ה³⁹, מכל מקום היתה עשיית המשכן מצוה יסודית לעשיית הארון, משום שהיא מניחה את היסוד להשראת השכינה על הארון והכרובים. והרי באמת מצוות עשיית המקדש היא מצוה השייכת בכל זמן שאין מקדש בנוי⁴⁰, ושלמה המלך קיים מצוה זו והכניס אל תוך המקדש את הארון שהיה עשוי מכבר על ידי משה, ומכל מקום נחשב שהמקדש שבנה הוא יסודי להשראת השכינה שעל הארון והכרובים. לכן מצוות עשיית המקדש היא תמיד יסודית לעניין השראת השכינה, ולכן היא הנמנית למניין תרי"ג.

כן הדבר באיבוד שבעה עממים. כניסת עם ישראל לארץ ישראל ושיבתם שם קודמת לא רק לקיום החרמת שבעה עממים, אלא גם לעצם חובתם להחרים את עמי כנען. צא ולמד שמה שישראל לא החרמו מייד את כל עמי כנען לא נחשב להם לעבירה כל ימי יהושע, שכן העיד הכתוב "וַיַּעֲבֹד יִשְׂרָאֵל אֶת ה' כָּל יְמֵי יְהוֹשֻׁעַ וְכָל יְמֵי הַזִּקְנִים אֲשֶׁר הָאָרִיכוּ יָמִים אַחֲרֵי יְהוֹשֻׁעַ וְאֲשֶׁר יָדְעוּ אֶת כָּל מַעֲשֵׂה ה' אֲשֶׁר עָשָׂה לְיִשְׂרָאֵל"⁴¹ ועדיין לא כלו הכנענים עד ימי דוד. ומכל מקום החרמת שבעה עממים,

37 מכילתא דרבי ישמעאל בא מסכתא דפסחא פרשה יא, על פסוק "משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם ושחטו הפסח" (שמות יב, כא). ועיין בשו"ת "אבני נזר" סימן תנד ס"ק יב-יג.

38 ספר המצוות עשין קפז.

39 ברכות נה, א: "אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: בצלאל על שם חכמתו נקרא. בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: לך אמור לו לבצלאל עשה לי משכן ארון וכלים, הלך משה והפך, ואמר לו: עשה ארון וכלים ומשכן. אמר לו: משה רבינו, מנהגו של עולם – אדם בונה בית ואחר כך מכניס לתוכו כלים, ואתה אומר: עשה לי ארון וכלים ומשכן! כלים שאני עושה – להיכן אכניסם? שמא כך אמר לך הקדוש ברוך הוא: עשה משכן ארון וכלים. אמר לו: שמא בצל אל היית וידעת".

40 רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק א הלכות ב-ד.

41 יהושע כד, לא ושופטים ב, ז.

מצד מהות החיוב, היא היסוד למצוות ישיבת ארץ ישראל, בהשגחת הבורא יתברך, כפי שביאר בעל ה"אבני נזר".

ונראה שזו היא מחלוקת רש"י עם הרמב"ן בפירוש המקרא, שהוא המקור לדעת הרמב"ן למצוות כיבוש ארץ ישראל ויישובה: "וְהוֹרֵשְׁתֶּם אֶת כָּל יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֵיכֶם וְאַבְדֶּתֶם אֶת כָּל מִשְׁכֵּיתָם וְאֶת כָּל צִלְמֵי מִסְכָּתָם תִּאבְדוּ וְאֶת כָּל בְּמֹתָם תִּשְׁמִידוּ. וְהוֹרֵשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ וְיֹשְׁבֹתָם בָּהּ כִּי לָכֶם נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ לְרִשְׁתָּהּ אֹתָהּ⁴². רש"י פירש: "והורשתם אותה מיושביה ואז וישבתם בה, תוכלו להתקיים בה, ואם לאו לא תוכלו להתקיים בה" – הורשת הגויים היא **תנאי** לישיבת הארץ. והרמב"ן חלק על רש"י וכתב: "על דעתי זו מצות עשה היא, יצוה אותם שישבו בארץ ויירשו אותה כי הוא נתנה להם, ולא ימאסו בנחלת ה'... כי הכתוב הזה היא מצות עשה... אבל רש"י פירש... והורשתם אותה מיושביה אז וישבתם בה, תוכלו להתקיים בה, ואם לאו לא תוכלו להתקיים בה. ומה שפירשנו הוא העיקר".

לכאורה קשה להלום את שיטת רש"י על פי הפשט. כפי שהראינו המצווה להחרים ולהוריש את יושבי הארץ אינה קודמת לעצם ישיבת הארץ, וממילא אינה תנאי לה; לכן הוסיף רש"י וכתב ש"וישבתם בה" פירושו "תוכלו להתקיים בה", שהכוונה לא לעצם הישיבה, אלא לקיום המתמיד בארץ ישראל. אבל "ישיבה" בעלמא בתורה אין פירושה דווקא קיום מתמיד ובלתי פוסק, אלא מגורי קבע בלבד⁴³. לכן יותר היה נראה לפרש כדברי הרמב"ן ש"וישבתם בה" הוא עניין בפני עצמו, ולא תוצאה של תנאי הורשת יושבי הארץ!

אבל ניתן לבאר שרש"י סובר כדעת הרמב"ם, כפי שנתבארה על ידי ה"אבני נזר", שאין ישיבת הארץ עניין של מגורים בה בלבד, אלא של חיים מתוך הכרת ההשגחה האלקית המתמדת על עם ישראל. לכן הורשת יושבי הארץ היא באמת תנאי **לישיבה** זו, במלוא עניינה, שהרי לא ייתכן לדעת בדיעה ברורה שאין השפע המושפע על עם ישראל מגיע משרי מעלה, אלא מאת הקב"ה לבדו, כאשר יש מקום להשפעה של טעות עבודה זרה בארץ. לכן אין ביאור דברי רש"י ש"וישבתם בה" היא הבטחה מאת השי"ת לקיום מתמיד בארץ ישראל, אלא שהורשת יושביה היא התנאי לישיבה **שלמה ומקוימת** בארץ. ואף שעצם ההאחזות בארץ התחילה עוד קודם הורשת יושביה, עם זאת לא היתה ישיבת עם ישראל בארץ ישיבה כוללת ומקיפה את כל הווייתם, עד שהורישו את יושבי הארץ.

42 במדבר לג, נב-נג.

43 ראה בראשית ד, "וַיֵּצֵא קִין מִלְפָּנֵי ה' וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ נֹד קִדְמוֹת עֵדֶן" ופירש רש"י "בארץ שכל הגולים נדים שם", ועיין שם עוד בפירוש רש"י ל"קדמות עדן", הרי שאין ישיבה זו ישיבה קבועה לתמיד. וכן בראשית יט, ל "וַיַּעַל לוֹט מִצּוֹעַר וַיֵּשֶׁב בְּהָר וַשְׁתִּי בְּנִתּוֹ עִמּוֹ כִּי יָרָא לְשָׁבֶת בְּצוֹעַר וַיֵּשֶׁב בְּמַעֲרָה הוּא וַשְׁתִּי בְּנִתּוֹ" וביותר הנאמר לגבי יעקב אצל לבן "וַיֵּשֶׁב עִמּוֹ חֹדֶשׁ יָמִים". וכהנה רבות ממה שנאמר אצל האבות במקומות ישיבתם, וישיבת משה במדין, שהיו ארעיים. הרי שאין ה"ישיבה" לעולם דווקא.